PROJEKT FILOSOFICKO-LITERÁRNÍCH INTERPRETACÍ PRO STŘEDNÍ ŠKOLY

Tomáš Tlapa

1. Popis pedagogické aktivity

Koncepcí filosoficko-literárních interpretací navazuji na své předchozí projekty, které měly za cíl rozvoj filosofického myšlení studentů středních škol a napomáhaly studentům s uváděním do studia filosofie. Konkrétně šlo především o publikaci *Cvičebnice k rozvoji filosofického myšlení pro střední školy*, která vyšla v roce 2020.[1] Ve *Cvičebnici* probíhalo uvádění do filosofie prostřednictvím četby a reflexe úryvků především z primární filosofické literatury, doplněné o úvodní komentáře k textům a otázky k textům. Současný předkládaný navazující projekt zachovává stejný cíl, ale volí jinou cestu, jak zpřístupnit studentům filosofii a filosofické myšlení. Jde o cestu filosofické interpretace vybraných literárních děl (a okrajově i filmů). Souhrn těchto interpretací je obsažen ve formě esejí v knize *Sešit filosoficko-literárních interpretací*.[2] Ve svých esejích nabízím či naznačuji možnost interpretace těchto děl prostřednictvím vybraného filosofického pojmu či konceptu. Filosofické myšlenky vysvětluji a přibližuji na konkrétních literárních příkladech. Literární díla však nechápu jako pouhou ilustraci myšlenek, jako přívěšek filosofie, ale jako svébytné místo poznávání. Jednotlivé interpretace se proto snaží respektovat autonomii literárního díla a neinterpretovat ho příliš násilně a svévolně. Publikace tak může sloužit i jako alternativní úvod do myšlení o literatuře či úvod do literární analýzy vybraných beletristických děl.

Jednotlivé eseje se mohou stát východiskem vybraných vyučovacích hodin v rámci středoškolské výuky – zejména ve filosofických, humanitních, společenskovědních či literárních seminářích v závěrečných ročnících středních škol (zejména gymnázií).

Didaktická práce s esejemi může být různorodá: četba a interpretace, vyhledávání a rekonstrukce použitých filosofických pojmů a konceptů, kritická reflexe založená na vlastní studentské četbě literárního díla či filosofického textu. Dále mohou eseje sloužit jako inspirace pro studentské úvahy (např. pro analýzu vybraného uměleckého díla) a umožňují rozšířit zavedený způsob práce s literárním dílem na střední škole, jak je pěstován např. u maturitního rozboru uměleckého textu, o alternativní a interdisciplinárně laděné možnosti.

Cvičebnice a *Sešit* se doplňují a jsou rámovány snahou učit se myslet. To ale znamená: „Do toho, co je to myšlení, pronikneme, když budeme sami myslet. Aby se takový pokus zdařil, musíme být připraveni se myšlení učit. Jakmile jsme se do takového učení pustili, už jsme také připustili, že jsme dosud myslet neuměli.“[3]

Vybraní filosofové, jejichž myšlení je v *Sešitu* konfrontováno se zvolenými beletristickými díly, jsou většinou fenomenologicky orientovaní myslitelé 20. a 21. století. Publikace se tak pohybuje především v kontextu fenomenologické filosofie a akcentuje některé její vybrané otázky a problémy. Těm odpovídá i členění esejí do jednotlivých oddílů. Oddíl *O interpretaci* se zaměřuje na to, co to vůbec je a jak probíhá interpretace v kontextu

---

[1] TLAPA, Tomáš a kol. *Cvičebnice k rozvoji filosofického myšlení pro střední školy*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2020. 326 stran. ISBN 978-80-7603-152-4. Dostupné online: https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/1181846/mod_resource/content/1/TlapaTom%C3%A1%C5%A1SmetanaPav_2020_Cvi%C4%8Debnicekrozvojifilosofick%C3%A9homy%C5%A1len%C3%ADpr.pdf

[2] TLAPA, Tomáš. *Sešit filosoficko-literárních interpretací*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2026. ISBN 978-80-7603-670-3.

[3] HEIDEGGER, Martin. *Co znamená myslet?* Praha: OIKOYMENH, 2014, s. 7.

hermeneutiky. Oddíl *Na okraji* se zaměřuje na fenomény, které nás vytrhávají z bezproblémové každodennosti, a proto jsou krajně znepokojivé (např. setkání s cizostí a jinakostí, prožitek hrůzy z prázdnoty, fenomén exilu a periferie). Nejrozsáhlejší oddíl *Druzí a společnost* akcentuje zejména téma intersubjektivity (různé podoby vztahu k druhým: např. láska, touha, strach, násilí, osamělost) a širší společenské fenomény (např. problém dohledu a moci, proměny moderní společnosti). Závěrečný oddíl *Zvíře, život, svět* zaujímá širší perspektivu, sjednocuje tři tematicky blízké eseje, které se snaží postihnout podstatu (nejen lidského) života a přemýšlí o přirozeném světě a jeho proměně v zeměkouli.

2. Popis časového rozložení

S vybranými texty *Sešitu* pracuji většinou v humanitním/filosofickém semináři v závěrečném ročníku gymnázia. Seznam všech esejí vyjadřuje následující obsah (v závorce u názvu kapitoly je vždy uvedeno jméno spisovatele a jméno filosofa, pomocí něhož dané literární dílo spisovatele interpretuji):

O interpretaci
1. Hledání smyslu na 37. rovnoběžce jižní šířky (Jules Verne – Hans-Georg Gadamer)

Na okraji
2. Cizí a jiné (Stanisław Lem, H. P. Lovecraft, Vladimir Nabokov – Bernhard Waldenfels)
3. Hrůza, děs a druhý člověk (Vladimir Nabokov – Emmanuel Lévinas)
4. Exil a periferie (Josef Straka – Martin Heidegger)

Druzí a společnost
5. O snílcích a Erótu (Johann Wolfgang Goethe, Bernardo Bertolucci – Emmanuel Lévinas)
6. Emoce a magično (Roman Polanski – Jean-Paul Sartre)
7. Oko a pohled (Edgar Allan Poe – Jean-Paul Sartre)
8. Druhé pohlaví (Ira Levin – Simone de Beauvoir)
9. Smutek a banalita zla (Ladislav Fuks – Hannah Arendtová)
10. Násilí, smích a chudoba (Ladislav Fuks – Roman Ingarden, Martin Heidegger)
11. Dohlížet a milovat (Daniel Defoe, Jean Giraudoux – Gilles Deleuze, Michel Foucault)
12. Normalizační major Zeman a duchovní klamy (Jiří Procházka – Francis Bacon)
13. Škola, osamělost a svět (Evan Hunter – Jan Amos Komenský, Vilém Flusser)
14. Švejk: román a Evropa (Jaroslav Hašek – Edmund Husserl)

Zvíře, život, svět
15. Psí život (Miroslav Holub – Medard Boss)
16. Touha a život (Boris Vian – Renaud Barbaras)
17. Přirozený svět a zeměkoule (Vladimir Nabokov – Jan Patočka, Martin Heidegger)

Tato struktura se může stát osnovou samostatného ročního či víceletého volitelného semináře; realističtější variantou – kterou sám uplatňuji – je příležitostné zařazování esejí do středoškolské výuky s ohledem na právě diskutovaný filosofický problém, probíraného filosofa/spisovatele či interpretované literární dílo. Jednotlivé eseje se rovněž liší svou náročností, je tedy potřeba zohledňovat i tento aspekt a jejich využití a volbu zvážit s ohledem na úroveň dané třídy. Pokud by chtěl pedagog práci s esejemi ve třídě vyzkoušet poprvé,

doporučuji začít například esejí „Druhé pohlaví (Ira Levin – Simone de Beauvoir)“, která bývá studentům srozumitelná i bez větší zkušenosti s četbou odborných textů.

3. Charakteristika a počet zúčastněných studentů

S esejemi obsaženými v *Sešitu filosoficko-literárních interpretací* pracuji zpravidla ve volitelném humanitním semináři v posledním či předposledním ročníku gymnaziálního cyklu. Zařazuji je do výuky výběrově, s ohledem na právě probírané téma.

Je důležité upozornit, že *Sešit* není koncipován jako učebnice, kterou prostě stačí vzít a použít, ale je ukázkou filosofického myšlení aplikovaného na literární materiál. Od pedagoga, který by se publikaci rozhodl využít, to vyžaduje didakticky promyslet konkrétní způsob, jak bude s texty ve své třídě pracovat. Má zkušenost s prací s esejemi (zejména s jejich četbou a interpretací) je taková, že při vhodném vedení učitelem, jsou studenti schopni dobře pronikat do daného textu/problému a se zaujetím o něm diskutovat – a tak rozvíjet své (filosofické) myšlení.

4. Informace o tom, zda tato aktivita byla podpořena jinou cenou nebo grantem

Předkládaný projekt filosoficko-literárních interpretací ani publikace *Sešit filosoficko-literárních interpretací* nebyly podpořeny žádnou cenou nebo grantem.

Příloha: „Druhé pohlaví (Ira Levin – Simone de Beauvoir)“, In: TLAPA, Tomáš. *Sešit filosoficko-literárních interpretací*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2026, s. 67–71.

Druhé pohlaví (Ira Levin – Simone de Beauvoir)

Interpretované dílo: Ira Levin – *Stepfordské paničky*

Filosofka: Simone de Beauvoir (1908–1986)

„A takové jsou stepfordské paničky všechny – jako herečky v reklamních filmech, které se rozplývají nadšením nad saponáty a leštidly na podlahu, nad čisticími prostředky, šampóny a dezodoranty. (…) Včera jsem uklidila kuchyň a jídelnu, ale ještě se musím pustit do ostatních pokojů. Nemůžu přece chtít po Edovi, aby žil v takové špíně. (…) Je to skvělý muž a já mám opravdu štěstí, že si mě vzal, a měla bych mu být jen vděčná.“

Vyprat, vyžehlit, zamést, uvařit a uklidit, to nejsou podle Beauvoir nevinné činnosti, ale sama manifestace mocenského vztahu nadvlády muže nad ženou. Její hlavní teze o tomto vztahu mezi pohlavími zní takto: „Žena je určována a diferencována svým vztahem k muži, nikoli muž svým vztahem k ní; žena je nepodstatná vzhledem k podstatnému. On je Subjekt, on je Absolutno: ona je to Druhé. (…) Posláním muže je čin. Musí vyrábět, bojovat, tvořit, postupovat kupředu, překonávat se a mířit k totalitě vesmíru a k nekonečnu budoucnosti. Tradiční manželství však nepřizvalo ženu, aby se na této transcendenci podílela. Omezilo ji na imanenci. Nemůže tedy svému konání určit jiný cíl než budovat vyvážený život, v němž

přítomnost, prodlužující minulost, uniká hrozbám zítřka, jinými slovy – má budovat štěstí. Z nedostatku lásky bude k manželovi chovat něžný a úctyplný cit, nazývaný láska manželská. Uzavře svět do stěn domova, jehož je povolanou strážkyní. (…) Skutečnost, že transcendence je jí odepřena, jí obvykle brání v přístupu k nejvyšším lidským projevům: k hrdinství, vzpouře, odříkání, vynalézání a tvoření.“[4]

Tento vztah mezi mužem a ženou je utvořen historicky a sociálně,[5] ale zároveň je kategorie druhého původní jako vědomí samo, je to základní kategorie lidského myšlení.[6] Vztah mezi vlastním a jiným/druhým může mít podobu vzájemnosti (reciprocity) nebo nadřazenosti/podřízenosti. Ženská podřízenost mužům (analogická vztahu muž-lenní pán, žena-vazal) pramení podle Beauvoir z toho, že ženy dosud nekladou samy sebe jakožto subjekt (jako společné „my“), naopak samy sebe odvozují z hlediska mužů.[7] V tom se liší situace žen například od dělníků, kteří se mohou klást jako subjekt (proletariát) vůči jinému subjektu (vládnoucí třída). Ženy „žijí rozptýleny mezi muži, připoutány bydlištěm, prací, hospodářskými zájmy a sociálními poměry k určitým mužům – k otci nebo manželovi – a to vždy těsněji než k jiným ženám. Jde-li o buržoazní ženy, jsou solidární s měšťáky, a nikoli s ženami proletářů. Jsou-li bělošky, jsou solidární s bílými muži, nikoli s černými ženami.“[8]

Muži z Levinova románu *Stepfordské paničky* (1972) chtějí dovést k dokonalosti tezi Beauvoir, že „muž ztělesňuje transcendenci“ a „žena je určena k zachování druhu a k udržování domova, to jest k imanenci“.[9] Nejde jim o emancipaci žen jako Beauvoir, ale naopak o zachování a absolutní naplnění této situace. Podaří se jim to. A to tím, že z reálných žen, svých manželek, vyrobí mužům zcela podřízené a jejich ideálům krásy odpovídající robotky, které se starají o domácnost. Tyto figuríny nejsou již ani hypoteticky schopny klást se jako vědomí proti jinému vědomí, ale zase mají dokonale uklizenou kuchyň a krásné poprsí.

Uzavřenost ženy v imanenci se nejviditelněji ukazuje v domácích pracích, boji za čistotu, v nakupování, přípravě jídel apod. „Provdáním dostane žena lénem kousíček světa.“[10] Dům a domácnost zastavují čas, ruší budoucnost v opakujících se a bezpečných cyklech obstarávání. Uzavření se ženy v domácnosti, v onom vězení, které je pro ni královstvím, z ní činí, řečeno s Beauvoir, maniakální hospodyni. Robotické manželky z Levinova románu nejsou již lidmi, protože „ve skutečnosti obsahuje každá lidská existence obojí, i transcendenci i imanenci; (…) obě tyto stránky jsou každému živoucímu dění vlastní“.[11] Dějiny žen, jak o nich přemýšlí francouzská filosofka, ukazují, že lze na transcendenci zapomenout, robotické ženy ji ale v sobě vůbec nemají, v tom ostatně spočívá jejich smysl. Je od nich nemožné čekat boj za emancipaci či revoltu, neboť obojí předpokládá vztahovat se tvořivě k jiné budoucnosti. Imanence, do níž jsou zcela ponořeny, je statičností a neměnností donekonečna se opakující

---

[4] BEAUVOIR, Simone de. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis, 1967, s. 10, 258, 347n.

[5] „Dějiny nám ukázaly, že muži měli vždycky v rukou všechnu konkrétní moc. Od prvních časů patriarchátu pokládali za užitečné udržovat ženu ve stavu závislosti, jejich zákoníky byly zaměřeny proti ní a tak se stala konkrétně tou Druhou.“ Tamtéž, s. 68.

[6] Tamtéž, s. 11.

[7] „Muž, který dělá z ženy tu *Druhou*, setká se u ní tedy s hlubokou součinností. Žena se nedožaduje být subjektem, protože k tomu nemá prostředky, protože silně pociťuje nevyhnutelné pouto, které ji váže k muži, aniž jí poskytuje reciprocitu, a protože se jí často role té *Druhé* zamlouvá.“ Tamtéž, s. 15.

[8] Tamtéž, s. 14.

[9] Tamtéž, s. 230.

[10] Tamtéž, s. 229.

[11] Tamtéž, s. 230. Jan Patočka v doslovu ke knize píše: „Historická lež je v tom, že se identifikuje mužství s transcendencí (překonávání dané reality, svobodou) a ženství s imanencí (pozitivním zařazením do automatismu života) – opozice je mezi transcendencí a imanencí v každém z nás.“ Tamtéž, s. 399.

přítomnosti. Robotické ženy jsou solidární se svými manželi, a nikoliv s Joann, která v knize reprezentuje hlas emancipace.

Nejedna pasáž je v románu věnována popisu bezduchého nakupování. Co to znamená nakupovat? Pro maniakální robotické hospodyně je nakupování radostnou chvílí: „Když obezřele prohlíží vystavené zboží, je hospodyně královnou. Svět s celým svým bohatstvím jí leží u nohou, stačí, aby si vybrala kořist. Okamžik triumfu vychutnává, když vykládá na stůl obsah své síťové tašky. Uklízí do skříně konzervy a trvanlivé potraviny, které ji pojišťují do budoucnosti; zálibně zkoumá vzhled zeleniny a ovoce, jež budou bez odkladu podrobeny její výkonné moci.“[12] Uspokojení pramení z toho, že se v nakoupených předmětech zdánlivě podaří zastavit a zakonzervovat svět. Ale potraviny se spotřebují nebo zkazí, a tak je třeba tento rituál nekonečněkrát opakovat, a v tomto opakování se rodí imanence ženského světa.

Robotické ženy jsou proti svým reálným předobrazům dokonalejší v tom, že unikají riziku znehybnělé přítomnosti,[13] která se projevuje jako životní nuda a bezbarvost. Jsou nelidské (vylepšené) ve své neutuchající radostnosti, s níž přitakávají svému údělu a vykořisťování. Zdá se, že manželství s robotickou ženou nekončí tragédií.[14] Dokonalé manželství je v románu možné, a sice jako absolutní anexe druhého.

Stepfordské paničky zobrazují ženy-robotky, které ideálně ztělesňují to, co Beauvoir označuje spojením *situace a povaha ženy*.[15] „Žena uznává, že svět ve svém souhrnu je mužský; muži jej uhnětli, vytvořili a řídí a ještě dnes jej ovládají; sama se necítí za něj odpovědná; tím už je řečeno, že je podřadná, nižší, závislá.“[16] Robotické ženy nemohou plakat, a tak nejsou schopny vyjádřit ani tu nejmenší možnou lidskou vzpouru.[17] I o mužích v románu platí to, co píše Beauvoir – muž transcenduje k všeobecnému (hodnoty, morálka apod.), avšak své vztahy k ženě klade do oblasti nahodilého, „kde už se morálka neuplatňuje, kde chování je indiferentní“.[18] Schematicky vyjádřeno: muž je spjat s *agorou* (veřejnou sférou), žena s *oikos* (soukromou sférou), muž je aktivní subjekt a žena pasivní objekt.[19]

Ve fikčním světě románu už není třeba psát kapitolu o nezávislosti ženy,[20] neboť robotky jsou sice schopny dokonale uklidit, ale nikoliv, řečeno s Beauvoir, pracovat k svému osvobození. Román končí koncem dějin. Dějiny končí, jak začaly: nadvládou mužů nad ženami.

Citovaná literatura:

BEAUVOIR, Simone de. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis, 1967.
LEVIN, Ira. *Stepfordské paničky*. Praha: Odeon, 1975.
MÜLLER-FUNK, Wolfgang. *Teorie cizího: koncepty alterity*. Brno: Host, 2021.
NOVÁK, Aleš. *O bolesti*: *Ernst Jünger, Martin Heidegger, F. J. J. Buytendijk*. Praha: Togga, 2023.

Další četba:

[12] Tamtéž, s. 269.
[13] Tamtéž, s. 278.
[14] „Tragédie manželství není v tom, že ženě nezajišťuje štěstí, které slibuje – žádná záruka štěstí neexistuje –, ale že ji mrzačí, že ji odsuzuje k opakovanému a navyklému.“ Tamtéž, s. 313.
[15] Srov. tamtéž, s. 319–351.
[16] Tamtéž, s. 320.
[17] K souvislosti mezi pláčem a lidstvím srov. NOVÁK, Aleš. *O bolesti: Ernst Jünger, Martin Heidegger, F. J. J. Buytendijk*. Praha: Togga, 2023, s. 72nn.
[18] BEAUVOIR, Simone de. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis, 1967, s. 336.
[19] Srov. MÜLLER-FUNK, Wolfgang. *Teorie cizího: koncepty alterity*. Brno: Host, 2021, s. 212.
[20] Srov. BEAUVOIR, Simone de. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis, 1967, s. 352–388.

OATES-INDRUCHOVÁ, Libora, ed. *Dívčí válka s ideologií: klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998.